

Hanna Mackiewicz

BADANIA ARCHEOLOGICZNE A REWITALIZACJA OLSZTYNKA

Kwestie rewitalizacji starych miast stały się ostatnio niezwykle popularnym przedsięwzięciem. Przykładem niewielkiego założenia urbanistycznego na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, w którym zabiegi rewitalizacyjne wykorzystano nie tylko do zagospodarowania, uporządkowania i estetyzacji wybranych fragmentów miasta, ale również do uczytelnienia jego najstarszych – średniowiecznych – elementów, jest Olsztynek. Stało się to możliwe dzięki szerokopłaszczyznowym badaniom archeologicznym, które zostały przeprowadzone w latach 1994-1995 oraz w 2010 roku.

Kwestie rewitalizacji starych miast stały się ostatnio niezwykle popularnym przedsięwzięciem realizowanym przez władze samorządowe. Efekty tych realizacji okazują się szczególnie zauważalne na terenie niewielkich założeń urbanistycznych. Dotyczą przeważnie płyt rynkowych, co wydaje się logiczne i uzasadnione, zważywszy na reprezentacyjne funkcje, jakie ta część miasta zazwyczaj pełni. Zauważalny również na terenie Warmii i Mazur boom tych przedsięwzięć jest realizowany z dwóch istotnych powodów: dostępności funduszy unijnych – kwestia niezwykle ważna w przypadku niewielkich miast o niskich budżetach, a tym samym własnych możliwościach finansowych oraz dostrzeżenie potencjału tzw. starówki jako czynnika promującego nie tylko miasto, ale również najbliższą okolicę. Osobną kwestię, niejednokrotnie dość kontrowersyjną, budzą efekty zabiegów rewitalizacyjnych. Prócz nadmiernego betonowania płyt rynkowych polbrukiem wszechobecne zaczynają być również fontanny, które nie zawsze są trafnym rozwią-

zaniem, zwłaszcza w nawiązaniu do historycznej funkcji rynku, jego wielkości i towarzyszącej, zachowanej jeszcze historycznej zabudowy.

Zdarzają się również przypadki podejścia do kwestii rewitalizacji polegające na próbie uczytelnienia i pokazania pierwotnych rozwiązań publicznej przestrzeni miejskiej. Przykładem niewielkiego założenia urbanistycznego na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, którego włodarze wykorzystali zabiegi rewitalizacyjne nie tylko do zagospodarowania, uporządkowania i estetyzacji wybranych fragmentów miasta, ale również do uczytelnienia jego najstarszych – średniowiecznych elementów, jest Olsztynek.

1. *Olsztynek, gm. loco – ślady po zabudowie gospodarczej przylegającej do wschodniego ciągu muru obronnego. Fot. Adam Mackiewicz.*
2. *Olsztynek, gm. loco – fragment wschodniej linii murów miejskich – stan przed przystąpieniem do badań archeologicznych w 1994 roku. Fot. Adam Mackiewicz.*

1 A. Mackiewicz, H. Mackiewicz, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Olsztynku przy wschodnim ciągu murów miejskich na st. I (odsłonięcie i uczytelnienie murów) w wykopie i (baszta prostokątna) i wykopie 3 (baszta okrągła) oraz nadzorów archeologicznych przy kolektorze ściekowym (st. I wykopy: 2, 4, 5 i 6) w sezonach 1993-1994*, Stawiguda 1995.

Stało się to możliwe dzięki szeroko płaszczyznowym badaniom archeologicznym, które zostały przeprowadzone w latach 1994-1995 oraz w 2010 roku.

Badania archeologiczne w pierwszej połowie lat 90. XX wieku związane były z budową kolektora sanitarnego i objęły swym zasięgiem wschodni ciąg średniowiecznych murów obronnych miasta, poczynając od baszty okrągłej znajdującej się w północno-wschodnim narożniku murów aż do ulicy Krzywej[1]. Ich efektem było odsłonięcie wschodniego ciągu murów miejskich i uczytelnienie jego pierwotnego przebiegu w terenie. Zachowane w tej części miasta średniowieczne fortyfikacje znajdowały się w dość opłakanym stanie. Liczne ubytki w licowaniu, a także w zasadniczej substancji muru, zastosowana jako swego rodzaju „zabezpieczenie" korony betonowa wylewka czy też zwyczajny bałagan w jego bezpośrednim sąsiedztwie, a także przypadkowa i chaotyczna zabudowa o charakterze gospodarczym bezpośrednio doń przylegająca sprawiały, że wschodni ciąg miejskich obwarowań stanowił raczej niechlubną część miasta, w dodatku dość słabo kojarzącą się z jego średniowieczną przeszłością (fot. **1**, **2**). Wykorzystując fakt prowadzonej inwestycji, która w znaczący sposób naruszała teren wokół murów obronnych tej części Olsztynka, podjęto decyzję o ich remoncie i rewitalizacji terenu bezpośrednio z nimi sąsiadującego. Aby to było możliwe, należało przeprowadzić wyprzedzające badania archeologiczne. W trakcie badań wykopaliskowych wyeksplorowano basztę okrągłą i prostokątną. Przebadano stan techniczny fundamentów, a w przypadku baszty prostokątnej odtworzono jej pierwotny zarys, który został zaburzony wtórnymi wewnętrznymi podziałami funkcjonującymi od czasów nowożytnych. Badania archeologiczne przeprowadzone w obrębie wschodniego ciągu murów miejskich Olsztynka pozwoliły również uzyskać odpowiedzi na wiele pytań dotyczących m.in. sposobu posadowienia murów obronnych w tej części miasta, ich konstrukcji, chronologii zarejestrowanych reliktów architektonicznych i procesów osadniczych zachodzących w obrębie tego fragmentu fortyfikacji. Należy również dodać, że

3. *Olsztynek, gm. loco – barak mieszkalny w sąsiedztwie muru miejskiego. Fot. Adam Mackiewicz.*

w trakcie badań wykopaliskowych pozyskano bardzo ciekawy materiał zabytkowy, głównie w postaci fragmentów naczyń ceramicznych, kafli, przedmiotów z drewna, metalu i szkła oraz monet, które świadczą o istotnym znaczeniu, jakie odgrywało miasto w przeszłości. Niektóre z nich, takie jak naczynia wykonane w technice półmajoliki, świadczą również o zasobności mieszkańców dawnego Olsztynka.

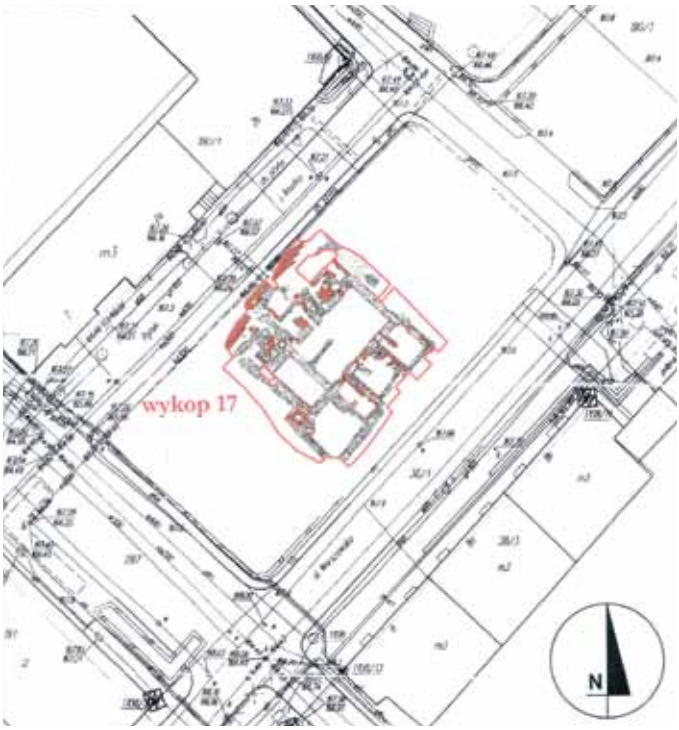
Jak już wspomniano, przed rozpoczęciem badań teren przylegający bezpośrednio do muru miejskiego stanowiła mało estetyczna zabudowa gospodarcza. Wszelkiego rodzaju szopki i chlewiki wykonane często z przypadkowych materiałów, funkcjonujące w obrębie baszty prostokątnej oraz parterowy budynek mieszkalny (fot. **3**) stanowiły mało reprezentacyjny element urbanistyczny tej części miasta. Jeszcze przed przystąpieniem do badań wspomniana zabudowa gospodarcza została wyburzona, co umożliwiło archeologom odtworzenie pierwotnego zarysu baszty prostokątnej.

4. *Olsztynek, gm. loco – wschodni ciąg miejskich fortyfikacji – stan na 2014 roku. Fot. Hanna Mackiewicz.*
5. *Olsztynek, gm. loco – efekt działań rewitalizacyjnych wschodniego ciągu muru miejskiego wraz z najbliższym otoczeniem. Fot. Adam Mackiewicz.*

Po zakończeniu badań archeologicznych oraz prac przy kolektorze sanitarnym przestrzeń wzdłuż wschodniego ciągu olsztyneckich fortyfikacji została uprzątnięta i splantowana. Naprawiony i częściowo nadbudowany ciąg fortyfikacji został uczytelniony i obecnie funkcjonuje jako relikt średniowiecznej architektury w obrębie skweru zieleni. Teren w sąsiedztwie murów pełni również funkcję rekreacyjną dla mieszkańców miasta i nie tylko, a wkomponowany tam ciąg komunikacyjny i niewielki plac zabaw dla dzieci pozwolił mu nadać nową funkcję, nie zacierając jednocześnie możliwości oglądania dawnych miejskich obwarowań (fot. **4, 5**).

Rys **1.** *Olsztynek, gm. loco – lokalizacja reliktów architektury na rynku starego miasta, badania 2010 roku, skala 1:500, oprac. U. Ziemska.*

Kolejne przedsięwzięcie o typowo rewitalizacyjnym zamyśle miało miejsce na terenie Olsztynka w 2010 roku (rys. **1**). Przeprowadzone wówczas ratownicze badania archeologiczne wyprzedzające prace rewitalizacyjne miały na celu odsłonięcie i zadokumentowanie zachowanych pod nawarstwieniami ziemnymi płyty rynkowej reliktów architektonicznych oraz nawarstwień kulturowych[2]. W ich wyniku odsłonięto w całości zarys fundamentów dawnego ratusza wraz z przyległymi kramami (fot. **6** i **7**). Do tej pory bryła ratusza znana była jedynie z ryciny Christopha Hartknocha, mapy Hugo Bonka i dość lakonicznych opisów Maxa Toeppena[3]. Na podstawie badań ustalono, że budynek usytuowany był w centralnej części placu rynkowego, a jego część przy-

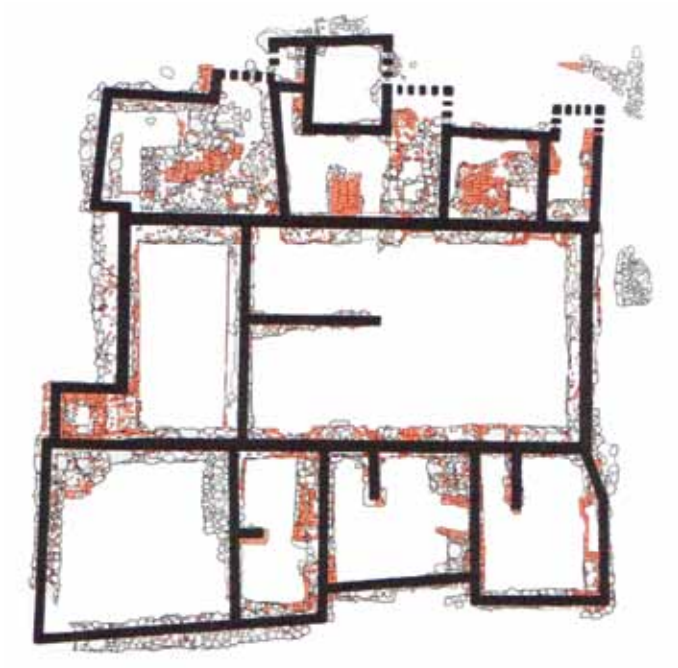
2 A. Mackiewicz, U. Ziemska, *Sprawozdanie z realizacji ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych w dniach 28 czerwca – 23 lipca 2010*, t. I-III, Stawiguda 2011.

3 M. Toeppen, *Historia okręgu i miasta Olsztynka*, tłum. M. Sacha, Dąbrówno: Retman, 2004.

6. *Olsztynek, gm. loco – badania archeologiczne na płycie rynkowej w 2010 roku. Fot. Adam Mackiewicz.*
7. *Olsztynek, gm. loco – odsłonięte relikty dawnego ratusza i kramów kupieckich. Fot. Adam Mackiewicz.*

ziemna miała wymiary 18 x 9 m, co jest zgodne z opisem Maxa Toeppena stwierdzającym, że długość ratusza równa była mniej więcej dwukrotnej jego szerokości. Badania wykopaliskowe potwierdziły również informację Toeppena dotyczącą zabudowy kramów przylegających do bryły ratusza: po trzy od strony północno-zachodniej i południowo-wschodniej (rys. **2**).

Rys **2.** *Olsztynek, gm. loco – zarys reliktów architektury dawnego ratusza i przylegających kramów kupieckich wraz z interpretacją archeologiczną, skala 1: 200, oprac. U. Ziemska.*

Prócz reliktów architektonicznych i towarzyszących im nawarstwień kulturowych, w postaci chociażby spalenizny, obrazujących kolejne pożary miasta znane ze źródeł historycznych, natrafiono również na nawarstwienia iluwialne zawierające materiał zabytkowy pochodzący z epoki brązu, co świadczy o istnieniu długotrwałego osadnictwa na tym miejscu, poprzedzającego lokację średniowiecznego miasta.

Podobnie jak w przypadku badań przeprowadzonych w obrębie wschodniego ciągu miejskich fortyfikacji pozyskano liczny ruchomy materiał zabytkowy. Z całą pewnością najbardziej unikatowym i cennym znaleziskiem, niespotykanym do tej pory na terenie Polski są cztery tłoki pieczętne Olsztynka prezentujące herb miasta w różnych fazach jego rozwoju (fot. **8a**, **8b**, **8c** i **8d**). Najstarsza z pieczęci pochodzi z XIV wieku i jest przypuszczalnie najstarszą pieczęcią miasta wykonaną w okresie lokacyjnym. Większość tłoków została obdarzona napisem SIGILUM CIVITATIS HOHENSTEIN(ENSIS) wyrytym w różnych stylach i odmianach. Najstarsze pieczęcie mają figuralne przedstawienie św. Piotra z podwójnym krzyżem i flagą krzyżacką. Najmłodszy egzemplarz stanowi najmniejsza pieczęć z datą 1617. Warto dodać, że znaleziono również lak do odbijania pieczęci.

Po zakończeniu badań archeologicznych podjęto decyzję o uczytelnieniu zarejestrowanych reliktów architektonicznych ratusza i przylegających doń kramów w nawierzchni płyty rynkowej (fot. **9**). Dziś podczas spaceru po olsztyneckim rynku wprawnym okiem da się dostrzec, że część nawierzchni wykonana została nie z szarej, regularnej, granitowej kostki, lecz z większych, nieregularnych różnobarwnych kamieni tak popularnej na tych

8a, 8b, 8c, 8d *Olsztynek, gm. loco – miejskie tłoki pieczętne znalezione w trakcie badań archeologicznych w 2010 roku.*
Fot. Adam Mackiewicz.

9. *Olsztynek, gm. loco – płyta rynkowa po rewitalizacji. Fot. Hanna Mackiewicz.*
10. *Olsztynek, gm. loco – uczytelnione na płycie rynkowej relikty dawnego ratusza i kramów kupieckich. Fot. Adam Mackiewicz.*

terenach martwicy łąkowej (fot. **10**). Kamienie te odwzorowują zarys fundamentów dawnego ratusza oraz przylegających doń kramów kupieckich. Trzeba przyznać, że sam zamysł i jego realizacja nie budzą większych zastrzeżeń natury konserwatorskiej. Potwierdzają również zasadność i sens prowadzenia badań archeologicznych, których rezultat akurat w tym wypadku nie spoczął jedynie w archiwach dokumentacyjnych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, ale stał się pretekstem do swego rodzaju zabiegu edukacyjnego ukazującego, jak współczesna przestrzeń płyty rynkowej wyglądała w przeszłości. Szkoda tylko, że zabrakło przysłowiowej kropki nad „i", czyli tablicy informacyjnej przedstawiającej przeprowadzone w tym miejscu badania oraz ich „zapisany" na rynku wynik.

Pogodzenie przeszłości z teraźniejszością jest zawsze trudnym przedsięwzięciem, zwłaszcza na terenie organizmu miejskiego. Nie zawsze w sporze tradycji z przeszłością zabytki wychodzą obronną ręką. Olsztynek – mimo wcześniejszych zastrzeżeń – stanowi jeden z lepszych przykładów.

Hanna Mackiewicz

Hanna Mackiewicz – archeolog; w 1985 roku ukończyła studia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od 2005 roku pracuje w Narodowym Instytucie Dziedzictwa Oddział Terenowy w Olsztynie. Swoje zainteresowania zawodowe koncentruje głównie na archeologii miast Dominium Warmińskiego. Członkini olsztyńskiego oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami.